

Noves dades del circ romà de Tàrraco: les darreres excavacions al carrer Trinquet Vell i a l'àrea de la porta triomfal

Moisés Díaz García* i Imma Teixell Navarro**

Les novetats que presentem en aquest article, i que vam tenir l'oportunitat d'exposar en el cicle de conferències de la Tribuna d'Arqueologia dels anys 2014-2015, es deriven de dues intervencions realitzades al circ romà de la ciutat de Tàrraco (fig. 1). La primera és la que es va dur a terme al llarg de l'any 2013 al carrer del Trinquet Vell, que s'emmarcava dins l'execució dels treballs d'arranjament d'aquest antic vial de la part alta de Tarragona,¹ promoguts per l'Ajuntament a través del seu Servei Municipal de l'Habitatge i inclosos en el Pla Integral de la Part Alta (PIPA). Els treballs contemplaren dues fases d'actuació, quant a qüestions patrimonials, la primera de les quals suposà el canvi de serveis (enllumenat, clavegueram, aigua, etc.) i de paviment a la part central i occidental del carrer, sota control arqueològic als punts afectats per aquests treballs de substitució de

les infraestructures. La segona, més interessant, es va fer a la part oriental del carrer, davant la Casa dels Militars,² enderrocada però ben coneguda en l'àmbit local. Es tracta d'un sector on en els darrers vint anys s'ha actuat per tal de recuperar un segment considerable de la grada septentrional del circ, de manera que la reforma recent del carrer, amb la coordinació del Servei Municipal de l'Habitatge amb l'Oficina de Projectes i la Conselleria de Patrimoni Històric de l'Ajuntament de Tarragona,³ va contemplar una ambiciosa actuació patrimonial. Es va preveure l'obertura d'un fossat davant la grada del circ, per tal de poder visualitzar l'alçat original del podi i, alhora, recuperar l'antic nivell de l'arena. D'aquesta manera, es va obrir un espai de 36,3 m de longitud i una amplada de 3,3 m, en el qual s'ha excavat una seqüència estratigràfica de 4,2 m

* (Codex – ICAC).

** (Ajuntament de Tarragona – ICAC).

1. El projecte en què s'emmarcava aquesta actuació fou el Projecte bàsic i d'execució per a l'arranjament del carrer del Trinquet Vell.
2. Antics números 16-18 del carrer del Trinquet Vell/13-17 del carrer de l'Enrajolat.
3. Volem agrair la feina feta per l'equip, en especial a l'arquitecta Raquel Casals, que en tot moment va facilitar l'entesa i el treball multidisciplinari, tan indispensable en aquests tipus d'obra.

Figura 1. Situació de les excavacions en el context del circ romà de Tarragona (foto maqueta cedida pel Museu d'Història de Tarragona). 1: C/ Trinquet Vell, 2: Porta Triumphalis

de mitjana, que ha permès reintegrar aquesta part del monument, ahora que dignificar-lo en el marc de l'arranjament del carrer.

La segona de les actuacions que recollim en aquest article es troba al complex museïtzat i

visitable de l'edifici d'espectacles, al sector conegut com la capçalera del circ, i més concretament a l'entorn de l'antiga *porta triumphalis*. Els treballs en aquesta àrea han consistit bàsicament en el desenrunament de part de les

voltes de subestructura del circ, sobre les quals s'alçava la graderia, que durant la Guerra del Francès van patir una voladura amb l'enderroc conseqüent. Aquests treballs es van realitzar a les acaballes de l'any 2013 i durant els primers mesos del 2014, promoguts per l'Ajuntament de Tarragona i amb finançament del Ministerio de Educación, Cultura y Deportes.⁴ Tal com hem dit, l'actuació es va centrar preferentment a desenrunar, netejar, consolidar i adequar aquest espai dins l'itinerari de visita a la capçalera del circ romà de Tàrraco. I si bé els treballs arqueològics no implicaven una excavació extensiva ni en profunditat, les dades d'aquesta neteja van resultar noves i aclaridores de cara a la interpretació d'aquest sector del monument.

1 Els treballs al carrer del Trinquet Vell

Com ja hem avançat, la nostra actuació se suma a les intervencions urbanisticopatrimonials en aquest sector del circ de Tàrraco. Es van iniciar l'any 1994 amb l'excavació dels primers sondejos al llavors jardí de la Casa dels Militars, sota la direcció de Ll. Piñol i O. Tobías, que permeteren localitzar la grada del monument. L'any 1997 es va fer el buidatge del jardí sota el control de P. Gebellí, que va posar al descobert un sector més ampli de la graderia (Gebellí, Piñol, 1997; Piñol, 2000). Seguidament es va procedir a l'enderroc de la Casa dels Militars, l'any 2001, a l'excavació posterior d'un primer sondeig estratigràfic, dirigit per F. Falomir, i a una excavació extensiva a tot aquest sector de la graderia sota la direcció M. Corominas.⁵ La darrera gran actuació es va dur a terme a la part superior de la grada, ocupada pel passadís perimetral, denominat localment *visorium*, on

avui es troba el carrer de l'Enrajolat. Les obres d'arranjament del carrer les va fer l'Ajuntament de Tarragona i les actuacions arqueològiques que se'n derivaren, dirigides per J. Vilà, van donar un destacat resultat científic (Brull *et al.*, 2015; Teixell, Vilà, 2015; Vilà *et al.*, 2015).

Els treballs efectuats al llarg de l'any 2013 es van dividir en dues parts, en funció dels tipus de treballs executats a partir del projecte. D'una banda, es va realitzar el seguiment i el control de les obres de substitució de serveis a la zona central i occidental, les quals, a causa del tipus d'actuació, no van proporcionar gaires dades, atès que principalment es va actuar en zones prèviament rebaixades i afectades per la col·locació originària d'aquests serveis. Així, doncs, la major part de les novetats arqueològiques pertanyen a la segona part del projecte, que implicà l'excavació de la zona del fossat, on vam documentar una seqüència històrica que s'inicia amb la construcció del gran edifici d'espectacles a les acaballes del segle I dC. De fet, disposàvem de les dades obtingudes de l'excavació d'un petit sondeig estratigràfic⁶ de l'any 2012 a la zona prevista del fossat, que va servir com a punt de partida per als nostres treballs. Per a una millor comprensió de les dades, explicarem el resultat final seguint la seqüència històrica, que s'inicia amb el circ flavi.

1.1. Les restes del circ romà

Les restes més antigues estan relacionades amb la construcció del circ (fig. 2A), en l'època de l'emperador Domicià. En aquest sentit, la nostra intervenció ha permès recuperar visualment, en alçat, un segment complet del podi que separava la pista de la graderia, culminat

4. Es tracta del Projecte de les obres de millora de la *Porta Triumphalis* del circ de Tarragona.

5. Just al sector de grada davant del qual hem intervingut en la nostra actuació. Malauradament, dels treballs fets a partir de l'enderroc de la Casa dels Militars, realitzats per l'empresa Cota 64, no es van realitzar les memòries d'excavació, de manera que es desconeixen les dades científiques que proporcionà.

6. Dirigit per C. Galliand amb encàrrec del Servei Municipal de l'Habitatge, per tal de determinar la realitat arqueològica del subsòl en aquest punt de l'arena del circ abans d'iniciar la reforma del carrer.

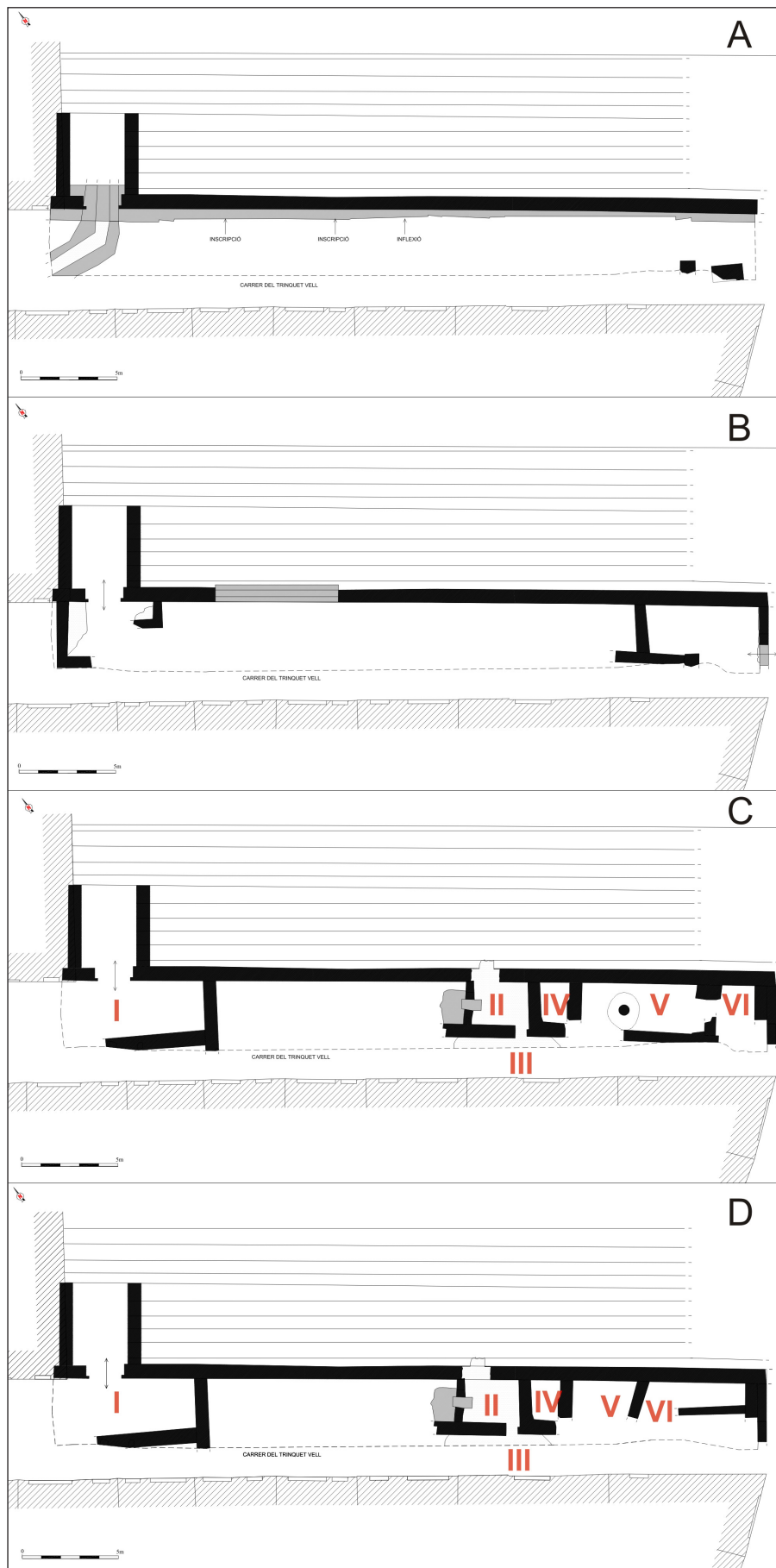

Figura 2. Evolució històrica de l'ocupació del sector de l'arena del circ al c/ Trinquet Vell. 2a: fase altimperial. 2b: fase tardoantiga. 2c: fase de principis del segle XIV. 2d: fase de finals del segle XIV

encara per la peça final o *balteus*,⁷ així com una porta que permetia accedir a una escala, situada en una de les voltes de substrucció, que donava al cos superior de la grada.

Començant per la tècnica constructiva, podem verificar que el parament d'*opus quadratum* del podi està format per quatre filades de carreus horitzontals⁸ culminades pel *balteus*,⁹ que assoleixen una alçada de 2,96 m. Aquest mur recolza en una banqueteta formada per carreus col·locats del través, és a dir, perpendiculars a l'orientació del podi, per tal de formar una plataforma més ampla, que quedava oculta per l'arena. En aquest sentit, els carreus del podi tenen un gruix d'uns 82 cm, mentre que el dels carreus travessers de la banqueteta¹⁰ és de 157 cm i sobresurten entre 35 i 70 cm per la part davantera i uns 40 cm per la posterior. Val a dir, tal com ha quedat palès, que els carreus de la banqueteta no estan totalment treballats i desbastats, atès que anaven coberts per les capes de l'arena del circ, i presenten parts sense acabar de treballar. Una altra característica d'aquests blocs que formen la banqueteta la trobem a la seva cara superior, en què es va traçar, es va cisellar, una línia incisa de replanteig, que indicava la col·locació correcta de les filades d'*opus quadratum* del podi, les quals havien d'anar just per darrera

de la línia marcada, que encara es conserva a la superfície.

En aquest punt hem de remarcar la troballa de dues inscripcions fetes als blocs que formen la banqueteta (fig. 3). La primera documentada correspon a un numeral situat a la cara vertical afrontada a l'arena, una superfície desbastada però sense acabar de polir, irregular, la qual, no obstant això, havia estat ben regularitzada a l'angle superior dret per situar-hi la inscripció, en què es podia llegir "XXXII". El segon dels blocs, situat set carreus a l'est a la mateixa banqueteta, i a 5,1 m de separació, tenia la cara sense acabar de treballar i s'hi pot llegir amb una certa dificultat la inscripció "A+?H?", una mica difuminada entre les marques del repicatge.¹¹

Una darrera dada respecte al sistema constructiu emprat és que la trinxera constructiva es va excavar en el substrat natural, amb una amplada més gran que la dels carreus, i es va omplir amb una capa prima de morter de calç a mode d'anivellament. Seguidament s'hi van col·locar els carreus travessers de la banqueteta i s'hi van abocar els estrats de regularització de l'arena del circ. En primer lloc, una capa compactada amb restes de roca repicada juntament amb tapàs¹² extret d'altres punts,¹³ pedres mitjanes-petites, nòduls de calç i terra de color groc,¹⁴ per sobre de la qual es va estendre

-
7. Si bé a la resta del fossat que hem excavat no es conservava aquest remat final –*balteus*–, l'alçada del podi es manté gairebé íntegra, tret del tram final, on l'espòli d'èpoques posteriors només va permetre que es mantinguessin les dues o tres filades inferiors.
 8. Els carreus són blocs de pedra del tipus Mèdol, la pedra lumaquel·la local de color groc-daurat. Tenen una llargada mitjana d'uns 149 cm, si bé trobem peces de dimensions superiors, que arriben als 159 cm, i altres de dimensions més petites, entre 135 i 125 cm. Finalment, també hi apareixen alguns carreus de dimensions menors, d'uns 83 cm. Respecte a l'alçada, la filada inferior i la primera mesuren 59 cm, la tercera 51 cm i la quarta 45 cm. Els carreus de la banqueteta tenen una alçada mitjana de 62 cm.
 9. Amb una alçada de 82 cm.
 10. S'ha pogut comprovar com a conseqüència de l'espòli d'una part del pany d'*opus quadratum*.
 11. Volem agrair la col·laboració en la lectura i la interpretació de les inscripcions de la doctora D. Gorostidi, amb qui estem treballant l'estudi en context de les dades arqueològiques i de l'epigrafia localitzada durant les nostres excavacions.
 12. El substrat natural de formació argilosa amb restes de calcària, molt dur, que trobem al Camp de Tarragona als llocs on no aflora, directament, la roca calcària dura.
 13. Probablement del procés d'excavació de les trinxeres constructives.
 14. El seu gruix és variable, atès que cobreix la superfície irregular del substrat natural –roca i tapàs–, que marca un pendent marcat en sentit E-W i també lleugerament en sentit N-S.

Figura 3. *Detall dels nivells de l'arena del circ. A l'esquerra es poden veure la canalització que aprofita la porta del podi i la superposició de murs tardoantics (inferior) i medievals (superior i dreta). A la dreta són visibles els carreus relacionats amb la maquinària de construcció del circ. A la part inferior dreta, les inscripcions de la banqueta del podi (arxiu Codex)*

una capa d'uns 30 cm de potència que barreja terra argilosa amb restes de tapàs i de repicatge de carreus, pedres petites i nòduls de calç, de textura granulosa compacta. Finalment, aquest estrat es va rematar amb una capa de color vermell intens, formada per sorres amb textura argilosa molt neta, que tenia un gruix d'almenys 40 cm i s'estenia per sobre de la banqueta de fonamentació del podi fins a 32 cm al punt on es conserva millor. De fet, aquesta seqüència coincideix amb la documentada al tram d'arena i al podi de la plaça dels Sedassos¹⁵ (Díaz, Macias, 1999), on els nivells de preparació de la pista, els mateixos que hem documentat ara, es rematen amb un nivell

arenós de textura argilosa que es caracteritza per la seva coloració vermella intensa (fig. 3). Aquest nivell arriba a una cota de 47,4 m.s.n.m. i podia haver estat la capa de circulació durant les curses, o més aviat la preparació de l'arena per on es realitzaven les curses, que no s'hauria conservat. No obstant això, una diferència constructiva d'aquest sector de la grada respecte al seu simètric de la plaça dels Sedassos és que en l'altre cas la banqueta de fonamentació de carreus es va disposar sobre un mur d'*opus caementicium*, la base del qual s'adaptava al perfil irregular de la roca natural i presentava un acabat horitzontal i pla sobre el qual arrenca l'estructura d'*opus quadratum*.

15. Que vam tenir l'oportunitat d'excavar l'any 1998, en una intervenció similar a la del carrer Trinquet Vell promoguda per l'Ajuntament de Tarragona.

Una altra dada rellevant que volem destacar, pel que fa a l'arena del circ, és la troballa de dos blocs, dos carreus amb uns encaixos quadrangulars a la seva superfície, disposats perpendicularment i a poca distància del podi, que van ser situats sobre la superfície del nivell de preparació enrasat amb la banquetta (fig. 3). Creiem que es tracta de bases relacionades amb la maquinària¹⁶ emprada en la construcció de l'edifici d'espectacles, com els que actualment es poden veure a l'interior de la Volta Llarga del carrer de l'Enrajolat, o els que van aparèixer a l'excavació de l'arena del circ a la plaça de la Font (D. A., 2000: 64). Així, un cop completada la seva vida útil, els constructors els van deixar in situ, ja que estaven coberts per les capes de preparació de l'arena del circ i no calia extreure'ls.

Altres elements destacats del circ són els que vam poder documentar davant la porta oberta al podi, que connectava amb la *summa cavea*, punt que coincideix amb l'inici de l'excavació del fossat. Es tracta del sistema de recollida i evacuació d'aigües, del qual es coneixia la presència d'un baixant procedent de la zona superior, la plaça de representació, conservat a l'extrem occidental de la Volta Llarga. Un sistema anàleg el tenim a l'altre costat de l'eix de la grada septentrional, a l'oest del pulvinar, en la ja mencionada plaça dels Sedassos, on la canalització aprofita una altra porta oberta al podi del circ per continuar sota l'arena del circ, cap a la part baixa de la ciutat (Díaz, Macias, 1999). Les intervencions a la plaça dels Sedassos i al carrer del Trinquet Vell han permès comprovar que, en el punt on s'endinsen sota l'arena del circ, les clavegueres trenquen diagonalment per anar a confluïr ambdues en un punt mitjà sota l'arena, amb la qual cosa formen una planta en Y. La seva prolongació anava a enllaçar amb el col·lector principal de la ciutat, bastit durant la construcció de la ciutat tardorepublicana, que desguassava a la zona portuària oriental.

En aquest sentit, la canalització que hem documentat és una estructura construïda en *opus caementicium* encofrat, la qual, just després de traspasar la porta i entrar a l'arena, gira en un angle d'uns 45° per anar a buscar la provinent dels Sedassos (fig. 3). La característica i la diferència principals amb la de la plaça dels Sedassos és que en aquell punt, on la canalització entra a la zona de l'arena, passa de tenir una coberta de lloses planes de pedra Mèdol a tenir una volta de canó obrada en *opus caementicium*. Però la del carrer del Trinquet Vell presenta una solució diferent, ja que conserva la coberta de lloses planes de pedra Mèdol també sota l'arena.¹⁷ Així, tenim que la canalització és una estructura excavada en el substrat de secció en U, amb unes dimensions de 78 cm de costat, que té unes parets fetes en *opus caementicium* encofrat i enlluïdes de morter hidràulic.¹⁸ La coberta està feta amb blocs de pedra Mèdol en forma de grans lloses, que presenten una planta trapezoïdal per adaptar-se al gir de 45° que fa en aquest punt la canalització.

Respecte a la porta que connectava la pista amb la grada, situada al punt on vam iniciar l'excavació del fossat, hem de dir que es trobava fora de l'àmbit d'actuació. No obstant això, vam regularitzar i perfilar el paquet estratigràfic que encara ocupa aquest espai, de manera que hem pogut documentar i amidar l'estructura conservada de la porta. Aquesta presenta un seguit d'encaixos al terra i als muntants per al seu tancament. Així, la seva amplada és de 2,12 m, que amb la reculada externa dels muntants es redueix en aquest punt a 1,73 m. No tenim, però, proves de com es resolía la coberta o la part superior de la porta, si amb una prolongació del *balteus* a mode de lllindar, amb un arc o amb un altre element, ja que no en queda cap prova.

Finalment, hem de fer esment d'una altra dada rellevant respecte a l'edifici d'espectacles.

16. Algun tipus de grua o element de funció similar.

17. Almenys en el tram obert arran dels nostres treballs.

18. La solera estava força trencada i malmesa, però les proves que aporta l'angle inferior, del qual es conservava part d'aquest enlluït, ens indicarien que la seva fondària seria igual a la seva amplada.

A una distància de 17,8 m a l'est de la porta que acabem de descriure hem pogut comprovar que la línia que marca el podi del circ perd l'orientació regular recta i comença a girar lleument en sentit SE. És a dir, que aquí tenim el punt en el qual la grada septentrional inicia la corba que condueix a l'eix marcat per la porta triomfal de l'extrem oriental del monument i que forma la coneguda capçalera del circ de Tàrraco.

1.2. Les transformacions tardoantigues d'aquest espai: espoli i reocupació de l'arena del circ

La segona fase històrica que hem documentat té a veure amb l'espoli parcial de l'edifici i l'arena del circ. Cronològicament, no podem precisar en quin moment es portà a terme el desmuntatge parcial de les estructures del circ, que també va afectar l'espai de l'arena, la qual va ser extreta i excavada. De fet, es van crear nombrosos retalls, forats i espais buits que posaven de manifest que, durant aquests moments, el circ era un lloc on difícilment s'hi podien haver instal·lat construccions. Atès que els retalls i els forats relacionats amb aquest espoli no originen registre moble, ja que es tractava d'estructures negatives, la datació precisa d'aquests fets ens ve donada per un *terminus ante quem*, que és la reocupació i la urbanització consegüents de l'arena del circ en època visigòtica, que hem pogut datar en el tercer quart del segle v dC.

Tal vegada en aquesta fase, o si més no entre el moment de l'abandonament i la reocupació de l'arena, es produeix el rebliment intern de la claveguera descrita. Hem pogut comprovar que sobre el fons del canal altimperial s'hi va

anar dipositant una capa de sediment formada per sorres grises, pedres de mida diversa, restes marmòries del desmuntatge de les estructures públiques de la part alta, etc. Aquest primer nivell de rebliment ocupa la part inferior i queda un espai d'uns 50 cm d'alçada, sobre el qual s'anà dipositant una capa de llims de color gris fosc, que va arribar a obturar completament la claveguera.

El material recuperat d'aquests estrats permet dir que aquest rebliment es va produir cap a mitjan o a partir de mitjan segle v dC, atesa la presència en l'estrat inferior, entre el material recuperat, d'una copa Drag. 37A de terra sigil·lada hispànica tardana, la datació de la qual ens porta de finals del segle iv a principis del vi dC, juntament amb vaixel·la de cuina africana que es data entre els segles iv i v dC, com ara les formes Ostia I fig. 261, Ostia III fig. 332 i Ostia III fig. 108, i una àmfora oriental LRA-3, que ens situa la datació a partir de mitjan segle v dC i fins a mitjan/tercer quart del segle vi dC. A més, hi hem d'afegir la presència, a la capa superior de colgament de la claveguera, d'una àmfora oriental del tipus LRA-4, datada a partir de principis del segle v dC.

Respecte als treballs a la resta del fossat, hem pogut documentar que els retalls i els espolis realitzats probablement en època visigòtica durant el darrer quart del segle v, es tornen a tapar i la superfície de l'arena del circ recupera la seva regularitat, a mode de plataforma constructiva lligada a noves estructures de caire probablement domèstic.¹⁹ D'aquesta manera, es va recuperar la cota de l'arena del circ romà com a nivell d'ús més o menys inalterat i es va aprofitar el mur del podi com a paret de tancament septentrional, amb la qual cosa es van establir dos nivells d'ús: un d'in-

19. Del material ceràmic recuperat que ens ha permès establir la datació d'aquest fet, en destaca la presència de terra sigil·lada africana D amb formes com la Hayes 81A, 91A i 87A, sigil·lada hispànica tardana, ceràmica de cuina africana, àmfors orientals LRA-1 i 3, lusitanes Keay 16B-C o bètiques Keay 19AB. Finalment, en destaca la presència de ceràmica comuna ben datada a partir de mitjan o del darrer quart del segle v, com els gibrells Gi/Cox/30, les olles Oc/Cred/26.3, 26.1, 28 i 3, els morters M/Ca/1 i M/Cox/67. De fet, aquesta composició del conjunt ceràmic té paral·lels clars i propers en la denominada fase 1 de l'Antiga Audiència, de datació anàloga (Macias, 1999).

ferior, a cota de l'arena, i un altre de superior, a cota de primer pis, sobre l'antiga grada.²⁰

Les noves estructures erigides en aquest moment es caracteritzen per estar fetes de maçoneria lligada amb fang, amb una excepció, que hem documentat a l'extrem del fossat, just al límit-perfil oriental de l'àrea excavada, sobre el qual tornarem més tard (fig. 3). Així, doncs, al sector més occidental trobem dos murs de maçoneria que defineixen un espai que connecta amb la porta d'accés a la grada oberta al podi (àmbit 1), és a dir, que podria ser part de l'estructura que reaprofità la volta on es troba l'escala. D'aquest àmbit, avançant a la porta, només tenim el mur del costat oest, separat de la porta 1 m, i l'angle amb el tancament sud, que dibuixa un espai de 2,8 m de costat i d'amplada incerta. La superfície d'aquest espai estava pavimentada amb una capa de morter de calç i sorres de color blanc groguenc (fig. 2B).

Dintre d'aquest mateix espai, però a la dreta/est de la porta del podi, es conserva la base d'una estructura de poca entitat i planta en L,²¹ recolzada en el parament d'*opus quadratum* del circ, tal vegada una cuina o algun element moble estructuralment poc significatiu. Les parets d'aquesta petita construcció s'aixequen directament sobre un sòl format també per sorres grogues (a base de pols de carreus) i morter. Aquest nivell l'hem interpretat com un sòl de treball o nivell constructiu, que en aquest punt estava cobert per una capa de terra de regularització, que seria la preparació del paviment de l'àmbit 1. Així, doncs, atesa la gran similitud física i de cota entre el paviment descrit abans i aquest sòl de treball, pensem que el primer seria també un horitzó constructiu o un sòl de treball dels murs de maçoneria i que el paviment pròpiament dit –no conservat– es trobava uns centímetres per sobre.

Respecte a la zona central de l'excavació, no hi hem documentat cap altra construcció, si bé no podem descartar que la reocupació medieval, així com les accions destructives de retalls contemporanis, hagin estat les culpables que no trobem cap resta estructural. Però sí que hi ha una continuïtat estratigràfica, per la presència dels nivells de regularització visigòtics o de l'arena mateixa del circ enrasada.

Finalment, hem de fer esment de les construccions situades a l'extrem oriental del fossat. Aquí aparegueren nous murs de maçoneria bastits en trinxeres constructives excavades a l'arena del circ, que de nou aprofiten el podi com a tancament septentrional, i dels quals trobem al menys dos àmbits: el mur de maçoneria perpendicular al podi defineix un àmbit a l'oest de 2,45 m de longitud i amplada indeterminada (àmbit 2), i un altre àmbit a l'est de 2,55 m de longitud i una amplada de 5,75 m (àmbit 3). Aquest darrer espai es caracteritza perquè el mur sud reaprofitava un dels basaments de grua com a part del parament i per la tècnica constructiva del mur oriental. Aquest mur només es va documentar puntualment, ja que la seva posició coincideix amb el final del fossat, i només se'n va visualitzar la cara oest. Es conserva fins a una alçada total d'1,8 m,²² sumant la part del mur vista a la banqueta de fonamentació, i fou bastit en una trinxera excavada als nivells de l'arena del circ, en què es va construir un fonament d'argamassa amb un morter molt blanc d'uns 70 cm de potència, que s'adapta a la secció de la banqueta del podi. Sobre aquesta fonamentació trobem el mur pròpiament dit, també fet amb el mateix tipus de material, que recolza lateralment en el podi del circ. Cal destacar que aquest mur presenta una obertura, una porta, situada a 2,75 m de l'angle amb el podi, dotada de muntants i marxapeus de pedra picada

20. En aquest lloc, aprofitant com a paret lateral el primer esglaó de la grada, es va construir una canalització amb revestiment hidràulic interior tipus *opus signinum*, que va ser exhumada durant les campanyes de principis del segle XXI, de la qual no tenim més dades a causa de la manca d'una memòria arqueològica. Durant els nostres treballs es va tornar a excavar per incloure-la en la documentació gràfica i posteriorment es va cobrir amb geotèxtil i sorres, tal com es trobava.

21. La presència d'un forat d'espoli important entre ambdues zones de l'àmbit 1 va comportar la desaparició de l'estratigrafia que permetria relacionar-les físicament.

22. Probablement l'estructura es va reaprofitar durant el període medieval, potser per la seva qualitat estructural, i per això no fou enderrocada.

de blocs de pedra tipus Mèdol. Crida l'atenció que el rejuntat dels muntants de pedra s'ha realitzat amb un morter de color rosat, similar als morters hidràulics, dels quals també tenim una part conservada que revesteix els carreus del podi en aquest lloc, fet que posa de manifest que aquestes parets anirien, en aquest moment, enlluïdes. Per finalitzar la descripció d'aquesta fase, hem de fer referència a una última dada extreta del segment de mur conservat al perfil. Es tracta de la marca del paviment de l'àmbit 3, un paquet de morter de calç de 17 cm de gruix que ens indica la cota de circulació, a 13 cm per sota de la superfície del marxapeus.

1.3. La reocupació medieval de l'arena del circ

Malauradament, no hem pogut documentar estrats relacionats amb l'abandonament i el colgament original de les estructures tardoantigues que acabem de descriure. De fet, la reocupació cristiana de la ciutat, i en concret el procés de reurbanització medieval d'aquest sector del circ, va comportar, en gran mesura, l'anorreament de les estructures de la fase precedent per tal de tornar a cercar els nivells de l'arena del circ com a cota per a la implantació de les estructures d'aquesta fase,²³ que hem pogut datar en els primers anys del segle XIV.

Així, la primera acció que tenim documentada en relació amb aquesta fase és la del retall documentat davant la porta romana del podi, fet molt probablement per a l'espoli dels blocs de la coberta de la claveguera. A continuació es va tornar a regularitzar aquest espai abocant-hi un estrat que, pel que fa a cotes, marcava una superfície compacta i horitzontal coincident amb l'horitzó constructiu dels murs medievals, que parcialment s'implanten sobre un dels estrats tardoantics. Es va construir un àmbit arqui-

tectònic just a la dreta/oest de la porta romana oberta al podi, que aprofita el mur del circ com a tancament nord (àmbit I) per recolzar-hi uns murs de maçoneria lligada amb fang, dels quals tenim el límit est i un tram del sud (fig. 2C). Aquest àmbit té una amplada en sentit nord de 2,6 m, mentre que el límit occidental no ha estat localitzat, i la seva cota d'ús es trobava definida pel paviment de la sala, conservat parcialment. No obstant això, hem de dir que el mur del costat sud marca una orientació lleugerament esbiaixada respecte al podi, és a dir, amb tendència a ocultar-se sota el perfil del fossat (fig. 3) i que a l'extrem occidental es van recuperar uns blocs de pedra picada que semblaven haver format part del muntant i/o dels marxapeus d'una porta, tot i que mal conservats. De fet, la posició d'aquesta porta coincidiria, per alineació, amb la porta romana que originalment connectava l'arena del circ amb la grada, que en aquest període roman en ús.

A l'est d'aquest espai, les primeres estructures conservades estan a gairebé 12 m de distància²⁴ i corresponen a una estança destinada a la preparació de morter de calç, una pastera (fig. 4). Es tracta d'un seguit d'àmbits, dels quals el dedicat a la barreja del morter (àmbit II) està arrecerat al podi del circ –de 2,2 per 2,8 m de costat– i té un altre àmbit connectat per una porta al sud (àmbit III), que es perd sota el perfil de l'excavació. Igualment, a l'est hi trobem un altre espai quadrangular d'1,8 x 2,2 m força alterat (àmbit IV). La dada més significativa de l'habitació destinada a pastar el morter de calç és que a l'eix occidental té un espai a una cota inferior del paviment de treball, un petit receptacle de 56 x 84 cm, cap al qual s'inclina suaument el paviment i que seria el punt de càrrega i recollida del morter pastat.²⁵

Però encara més a l'est, a només 1,9 m de distància d'aquestes estructures, continuem trobant noves proves de l'ocupació de l'arena

23. Fet que permetia aprofitar com a element constructiu de gran potència i estabilitat, en el seu alçat complet, el podi del circ romà.

24. Els retalls i els espolis posteriors van anorrear qualsevol resta d'aquest període en aquest punt.

25. Malauradament, molt alterat i arrasat per les accions d'èpoques posteriors.

Figura 4. A l'esquerra, detall de la pastera documentada a la zona central del fossat, amb el receptacle inferior en primer terme (inferior). A la dreta, detall de les estructures d'època medieval documentades a l'extrem oriental del fossat, amb la sitja en primer terme (arxiu Codex)

en època medieval. Es tracta de la sitja²⁶ documentada en aquest sector (fig. 4), que es trobaria formant part d'un seguit d'àmbits (V i VI) també adossats al podi del circ i definits per murs de maçoneria lligada amb fang, que a l'extrem oriental²⁷ reaprofitava el mur d'argamassa visigòtic. Aquests murs es conserven de manera molt

precària i únicament podem determinar-ne la longitud del costat nord, que és de 2,5 m.

Respecte a la data en què es reocupa aquest sector del circ en l'edat mitjana, el material recuperat dels diversos farciments constructius²⁸ ens indica una cronologia centrada entre les acaballes del segle XIII i principis del XIV.

26. Que assoleix una fondària màxima de 2,6 m, amb un coll inicial de 50 cm definit a la part superior per un muret perimetral, i una boca de 58 cm de diàmetre, encara tapada per una llosa de pedra Mèdol. Hem de remarcar que la sitja està excavada retallant el nivell constructiu associat a aquesta fase històrica –codificat com UE 268– els nivells de preparació de l'arena del circ i del substrat natural. Quant al seu interior, s'hi va documentar un estrat de colgament d'aproximadament un metre de potència que contenia un conjunt ceràmic que permeté datar la seva amortització en la segona meitat del segle XIV.

27. Just en el perfil-límit de l'excavació, tal com ja hem descrit en els apartats precedents.

28. A banda de la vaixela residual d'època antiga, hem de destacar la presència de ceràmica de cuina reduïda, com olles de cocció i cobertores, juntament amb peces de cuina del mateix tipus però amb superfície vidriada, que augmenten el repertori amb gibrells i tenalles d'emmagatzematge. S'hi sumen, a la vaixela fina, un plat tallador de pisa blanca i un altre de verd i manganès amb el fons decorat amb el motiu del peix. D'altra banda, no s'hi troben produccions com les blanques, blaves i daurades de l'estil malagueño, de producció una mica més tardana, fet que refermaria la nostra datació. A més, a la ciutat de Tarragona mateixa tenim contextos ceràmics de composició anàloga datats en aquest període, com el procedent de les excavacions al número 10 de la Rambla Vella, en l'estrat 2067 (Macias *et al.*, 1997).

1.4. Les reformes del segle XIV

En un moment que no podem precisar de la segona meitat del segle XIV, es produeix una reforma que afectà les estructures documentades a l'extrem oriental de la nostra excavació (fig. 2D). Es tracta del procés de colgament de la sitja esmentada, que un cop amortitzada s'utilitza com a punt d'abocament fins que se n'omple aproximadament el terç inferior amb restes de despulles animals provinents probablement del consum humà, restes metàl·liques i de vaixel·la. Aquest rebliment va seguir del cobriment total de la sitja, inclosa la llosa de la tapa, fet que va seguir del desmuntatge dels murs dels àmbits V i VI, amb excepció del límit oriental.²⁹ Seguidament s'abocarà un nou estrat de regularització, en el qual es basteixen les noves estructures, uns murets de poca entitat fets de maçoneria i fang d'interpretació incerta.

Paral·lelament, les dades estratigràfiques ens indiquen que, quan es fa la reforma dels àmbits V i VI, la pastera (àmbits II, III i IV) i l'habitació de l'extrem occidental (àmbit I) romanen en ús.

Respecte a la datació d'aquesta fase, els farciments constructius nous no van proporcionar material gaire significatiu, en l'aspecte cronològic, si bé podem situar aquesta reforma en un moment avançat del segle XIV, a partir de mitjan d'aquesta centúria.³⁰

1.5. Reformes als àmbits orientals: una nova connexió amb la part superior del podi

En un moment que no podem precisar, a causa de l'escassetat de vaixel·la susceptible d'establir

una datació precisa, les construccions situades a l'est de la pastera (àmbits IV, V i VI) quedaren completament anul·lades per l'extensió d'un nou farciment constructiu rematat per un paviment, que recreix la cota d'ús i, alhora, deixa una zona lliure d'estructures. Paral·lelament, es recreix la cota d'ús entre la pastera i l'habitació de l'extrem oriental (àmbit I) i es desmunta parcialment el podi del circ en aquesta zona intermèdia per obrir-hi un espai de 2,1 m d'amplada a mode de porta de connexió entre la part inferior –arena– i la zona superior de l'antiga grada.

A més, si bé l'àmbit II de la pastera encara estava en ús, hem detectat en aquest moment el desmuntatge del mur meridional que la separava de l'àmbit III i la posterior regularització dels forats fruit d'aquesta acció.

No obstant això, la presència de retalls potents d'èpoques posteriors, sumats a la poca presència de material ceràmic associat a aquestes accions, ens en dificulta tant la interpretació com l'adscripció cronològica. De fet, l'únic element per datar aquesta fase de reformes és el *terminus post quem* que ens marca la fase precedent, datada en un moment avançat del segle XIV.

1.6. La desaparició definitiva de les construccions medievals

En un moment que no podem precisar,³¹ les estructures que encara restaven a la vista construïdes durant el segle XIV, així com el nivell de circulació de la fase precedent, van ser anul·lats per l'abocament d'un potent farciment constructiu que regularitza i recreix novament la cota d'ús, rematat per un nivell de circulació o paviment format per restes de repicatge de

29. El mur de maçoneria adossat a l'antic mur d'argamassa tardoantíc.

30. A banda de vaixel·la pròpia de finals del segle XIII i del segle XIV, com la descrita en la fase anterior, en aquest període apareixen les produccions valencianes de vaixel·la blanca i blava i les d'estil malagueño, que són les que ens centren la datació en la segona meitat del segle XIV.

31. A causa de la manca de material representatiu, cronològicament parlant, entre el registre recuperat dels estrats de recreixement de la cota d'ús.

pedra tipus Mèdol compactat. En relació amb aquest recreixement del nivell de circulació, es va reformar l'antiga porta del podi del circ, fins aleshores utilitzada aparentment sense modificacions. Així, doncs, se'n va estrènyer l'amplada fins a 1,6 m per un costat i s'hi va col·locar un nou llindar, compatible amb el nou nivell d'ús, emprant blocs de pedra reaprofitats.

Paral·lelament, es tapia l'obertura-escala que es va fer al podi a la zona central del fossat en la fase precedent. Així, per tal de recuperar el volum de l'antic parament d'*opus quadratum*, es fa un paredat amb pedres de mida diversa i fang i l'espai que encara restava buit s'omple de terra, amb la qual cosa queda una reparació d'aspecte poc acurat a la zona central del fossat.

El darrer dels elements associats a aquesta fase seria la transformació, a la zona on antigament trobàvem la pastera medieval, en un pou cec aprofitant un forat d'espoli del podi, que estaria relacionat amb l'ocupació domèstica d'aquest espai i que va ser anul·lat ja durant el segle xx.³²

1.7. La transformació del carrer a finals del segle XVIII

Aquesta fase està relacionada amb un nou recreixement de la cota d'ús i amb la pavimentació del carrer i el seu entorn, com ara la Baixada de la Pescateria o plaça de l'Espiridió Jaume Tarragó i Plana, amb un empedrat a base de còdols emmarcats per blocs de pedra picada. De fet, és l'aspecte que tenia aquest espai encara a principis del segle xx, com es pot veure en algunes postals antigues d'aquesta part de la ciutat.

Respecte a la datació d'aquesta reforma urbanística, si bé el material que hem recuperat dels nivells de recreixent de la cota no són gaire significatius, vam poder identificar i documentar una canalització d'aigua for-

mada per un bloc rectangular d'argamassa que protegia una quàdruple canalització feta amb tubs vidriats. Aquesta canalització ha estat identificada de forma intermitent en un tram d'uns 57 m lineals, amb un segment que discorre en sentit E-W pel mig del carrer del Trinquet Vell, però que a l'extrem oriental d'aquest carrer girava perpendicularment en sentit sud, cap a la plaça de l'Espiridió Jaume Tarragó i Plana. Els tubs són peces que s'encaixen entre si per una boca més estreta, amb un diàmetre central de 9 cm, i estan situades en paral·lel, protegides per una caixa de rajoles pels quatre costats, i alhora situades dins un dau d'argamassa que forma una caixa de 85 cm d'amplada i 55 cm d'alçada. No s'ha detectat la seva presència més enllà de la zona d'inici del fossat, és a dir, coincidint amb la situació de l'immoble número 13 del Trinquet Vell, ocupat per uns safareigs, als quals aquesta conducció subministraria aigua.

Finalment, hem de dir que l'arribada del subministrament d'aigua a Tarragona es produeix a partir del 1798, gràcies a la construcció de la coneguda Mina de l'Arquebisbe, que els arquebisbes J. de Santiyan i F. Armañá van impulsar. Per aquest motiu, hauríem de situar en aquest període les obres de reforma del carrer, relacionades amb aquesta infraestructura de subministrament d'aigua.

1.8. La transformació contemporània

La darrera fase històrica és la representada per l'estat previ d'aquest sector de la ciutat en el moment de començar els nostres treballs. Es tracta d'una transformació d'aquest espai produïda cap a mitjan segle xx, amb la qual podem relacionar els nivells de pavimentació del carrer i les infraestructures de la xarxa de clavegueram substituïdes en aquest projecte, del qual encara queda un reflex gràfic en algunes fotografies conservades a l'Arxiu Històric

32. En aquest moment es transforma en un abocador i, a més de restes residuals orgàniques pròpies del seu ús inicial, entre les deixalles abocades, a banda de ceràmica, es va localitzar algun tros de plàstic.

de Tarragona, amb instantànies del moment de l'execució d'aquestes obres.³³

2 Els treballs a l'entorn de l'antiga porta triumphalis (capçalera del circ)

Els treballs arqueològics executats van ser motivats per l'execució del projecte “Millora de la zona de la *Porta Triumphalis* del Circ de Tarragona”, promogut per l'Ajuntament de Tarragona i amb el finançament del Ministerio de Educación, Cultura y Deportes. Aquestes tasques arqueològiques, a tocar de la *porta triumphalis*, es desenvoluparen al sector conegut com la capçalera del circ, un es-

pai que s'integra en l'àrea visitable del recinte gestionat pel Museu d'Història de Tarragona, amb accés des de la Rambla Vella. Concretament, l'àmbit correspon a la part monumental ubicada al nord-est de la volta coneguda com a Sant Hermegild i l'actuació es perllongà fins a l'accés, per aquest sector, al Pretori (fig. 5). Es correspon amb un dels espais on s'actuà a inicis de la dècada dels anys noranta del segle xx en el marc del projecte de recuperació de la capçalera del circ romà, quan s'executaren intervencions arqueològiques prèvies a la restauració arquitectònica de l'edifici lúdic, una actuació que fou dissenyada per l'arquitecte Andrea Bruno i que culminà l'any 1996. Els treballs permeten comprovar que la *porta triumphalis* s'ubica al centre de la capçalera

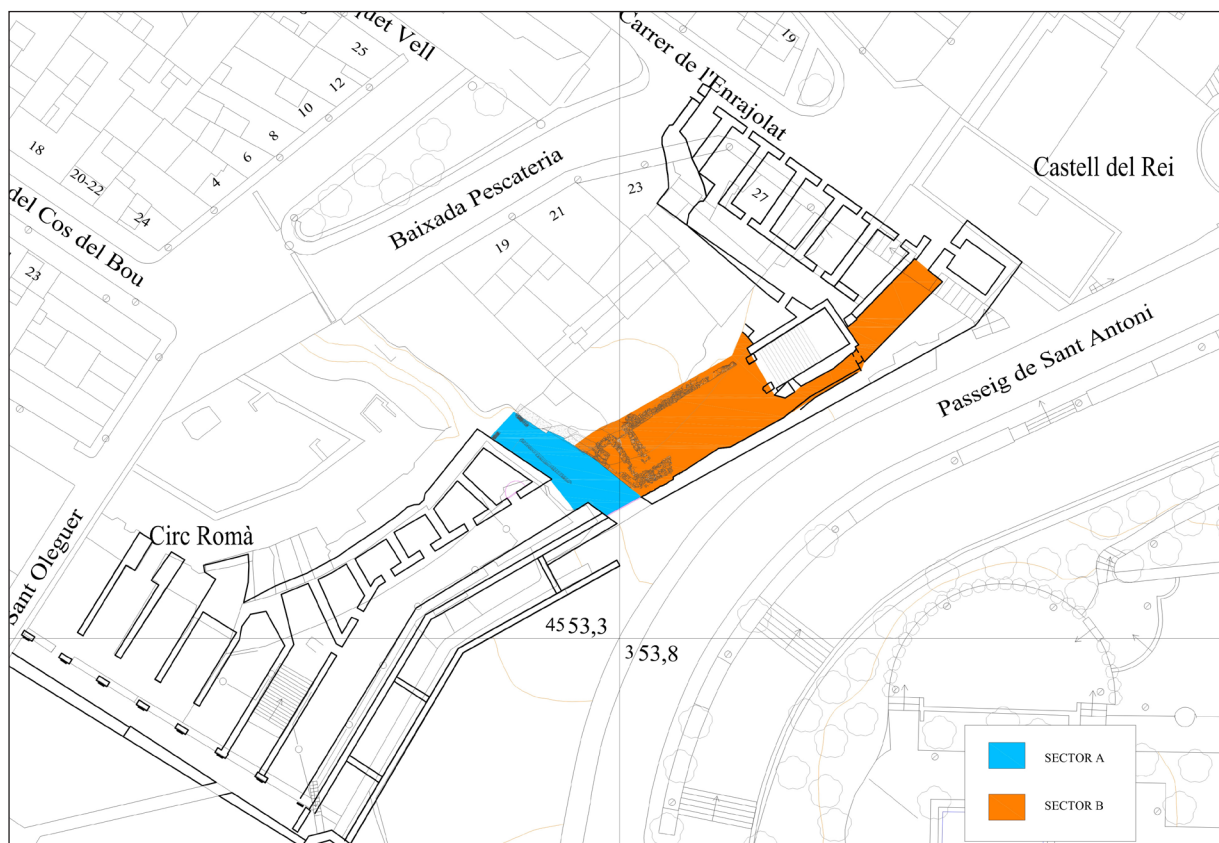

Figura 5. Indicació dels sectors intervinguts a l'àrea de la porta triumphalis

33. Volem agrair al Centre d'Imatges de Tarragona que ens cedís les imatges per il·lustrar la nostra exposició en el marc de les conferències de la Tribuna d'Arqueologia en què es basa aquest article.

i que s'obre a la muralla tardorepublicana, i les poques restes que se'n conserven³⁴ es van poder recuperar quan es va exhumar l'estratigrafia generada per la destrucció de les defenses durant la Guerra del Francès i per la seva posterior adequació.

Respecte als treballs efectuats entre els anys 2013 i 2014, es van establir dues fases d'execució. Una primera va consistir en el rebaix mecànic, amb el seguiment i el control arqueològic preceptius, amb la finalitat d'enretirar la runa provinent de l'enderroc de part dels immobles de la Baixada de la Peixateria, una actuació que es portà a terme durant els treballs ja esmentats de recuperació de les estructures del circ romà. També s'aplicà el mètode d'extracció mecànica de terres per eliminar els paviments i els nivells de circulació actuals que definien, fins al moment de l'actuació, l'espai de trànsit dels visitants en el conjunt monumental entre el circ i la torre del Pretori. Pel que fa a la segona fase de la intervenció, consistí en l'excavació manual dels sectors A i B (fig. 5), uns àmbits que es van definir per identificar la zona de pas de la *porta triumphalis* en direcció a l'arena del circ –sector A– (fig. 6 inf.) i l'espai ubicat a la prolongació de la volta de Sant Hermenegild (fig. 6 sup.) al nord de l'esmentada *porta triumphalis* –sector B–. Les conclusions finals de tota la intervenció arqueològica les desenvolupem diacrònicament, igual que ho hem fet amb les restes del carrer del Trinquet Vell, per tal d'assolir-ne una exposició comprensible.

2.1. El circ romà de Tàrraco

La fase més antiga documentada pertany a la construcció de l'edifici romà, i s'ha testimoniat una volta nova al nord de la *porta triumphalis*, a la qual s'accedia a través d'una porta, i part de les voltes radials, que sembla que haurien de seguir la disposició i l'estructura de les conegudes

a la volta de Sant Hermenegild. Pel que fa a la configuració arquitectònica de la *porta triumphalis*, ja se'n coneixia el límit meridional, que es conserva íntegre, però s'ha pogut recuperar i fer visible la seva línia oposada, amagada sota el farciment constructiu del segle XIX. Es tracta d'una paret d'*opus caementicium* amb la cara interna treballada com a obra vista, és a dir, *opus vittatum*. Cal dir, però, que in situ només n'apareixen la base i la fonamentació, ja que la resta de l'alçat fou destruït per la voladura del polvorí de les tropes franceses l'any 1813. D'aquesta manera, el segment de mur es troba fracturat (fig. 7 sup.) i en posició secundària, ja que l'impacte de la voladura feu que es posicionés sobre el seu costat intern, és a dir, que la cara vista al passadís romà va quedar disposada a tocar de la fonamentació del mur mateix.

La recuperació arqueològica d'aquest mur corresponent al límit nord de la *porta triumphalis* ens permet reconstruir el seu procés constructiu. Es pot establir que la primera filada d'*opus vittatum* es troba per sota del nivell de circulació del passadís d'accés a l'arena i que, per tant, l'*opus caementicium* es va col·locar a sac contra les trinxeres per poder anar marcant l'alineació del mur en alçat.

Una de les novetats aportades a partir dels treballs executats és la individualització de la desapareguda volta ubicada al nord de la *porta triumphalis*, és a dir, que s'ha establert que estructuralment es defineix com una de diferent de la volta de Sant Hermenegild i que, per tant, la capçalera del circ es trobaria flanquejada per dues voltes de canó i no pas per una volta contínua, tal com es podia pensar amb les dades conegudes amb anterioritat a la nostra intervenció. Així, doncs, la nova volta, amb una llum interna de 4,90 m,³⁵ connectaria amb les escales d'accés a la part superior de la graderia i a la torre del Pretori per poder arribar, així, a la plaça de representació del *Concilium Hispaniae Citerioris*.

34. Es tracta de la primera filada de carreus del lateral sud de la porta i de dos carreus del lateral nord (Menchon *et al.*, 1993: 275).

35. Aquesta mesura es presenta lleugerament superior a l'amplada de la volta de Sant Hermenegild, la qual és de 4,55 m.

Figura 6. Superior: vista de les restes conservades de la volta al nord de la porta triumphalis, en què es pot observar la porta que connectava amb el passadís de la porta triumphalis. Més amunt es tracen els murs paral·lels amb portes en ziga-zaga d'època moderna. Inferior: vista de la porta triumphalis des de l'arena amb la muralla tardorepublicana al fons. A l'esquerra es pot veure el seu límit septentrional amb els efectes de la voladura del 1813 (arxiu Codex)

Mentre que el mur est de la volta només es va visualitzar parcialment en un tram d'1 m,³⁶ ja que anava més enllà de l'àmbit de la nostra actuació, el tancament occidental va ser documentat en millors condicions i vam poder constatar que es troba obrat amb formigó romà revestit per la cara interna amb *opus vittatum*, que presenta una amplada de 90 cm i que conserva dues o tres fileres (fig. 7 inf.), segons el tram, ja que fou afectat intensament per la voladura del 1813. Conforme ens apropem al seu extrem nord, es perden les línies de carreuons i fins i tot desapareix la fonamentació obrada, i només es conserva la lletada de morter que es va vessar sobre el fons de la rasa constructiva per construir-hi damunt la fonamentació esmentada. Per la seva banda, la banquetta, d'una amplada d'1,2 m, fou construïda a sac i recolza en l'estructura, en les parets de la trinxera constructiva. Cal esmentar, com a curiositat arquitectònica, l'aparició a l'extrem sud del mur de la volta d'un gir perpendicular per formar un reforç, a mode de contrafort o tirant, el qual es construï coetàniament a la fonamentació i presenta una longitud d'1,4 m (fig. 7 inf.).

Pel que fa a l'ingrés a la volta que ens ocupa, cal dir que no era continu des de la volta sud. Fins ara, el planejament era que la volta de Sant Hermengild i l'entrada de la *porta triumphalis* a la ciutat cap a l'arena definien un espai obert a la circulació lliure sense barreres arquitectòniques, però la troballa d'un mur d'*opus vittatum* amb la mateixa orientació que el traçat axial de la *porta triumphalis* indica el contrari³⁷

(es tracta de la continuació del límit septentrional ja detallat de la *porta triumphalis*, que cal perllongar fins a línia de muralla tardorepublicana). D'aquesta manera, el tancament arquitectònic impedia el pas lliure del públic cap al nord, ja que es canalitzava el possible flux de persones per un accés controlat per una porta de dues fulles (fig. 6 sup.) d'1,8 m de llum, de la qual es conserven la base dels muntants amb els encaixos de les frontisses³⁸ i part del marxapeu.

L'última prova en alçat que s'ha pogut documentar, encara que en conjunt es troben molt malmeses per la voladura de l'any 1813, són les voltes radials al nord de la *porta triumphalis*, que configuren una sèrie de voltes inclinades en disposició radial sobre les quals s'assentava la graderia del circ. S'ha pogut exhumar part dels murs de la que fou construïda a tocar de la *porta triumphalis* i ha quedat a la vista la seva porta d'accés (fig. 7 inf.),³⁹ la qual fou tapiada en una fase posterior. Pel que fa als límits nord i sud de la volta, malgrat que no es trobin en el seu lloc original, s'ha pogut establir la correspondència de les parets amb una sèrie de blocs de formigó romà que correspondrien a les parts superiors dels murs originals, que van ser danyats i moguts pels efectes de la voladura de l'exèrcit francès i que semblen encaixar amb les crestes de les línies murals conservades in situ. Al nord de la volta identificada s'haurien de disposar altres voltes adjacents relacionades amb el sistema de graderies del circ, les quals foren bastides en *opus caementicium* encofrat.

36. Presenta una amplada d'1,2 m i les mateixes característiques que el mur homòleg corresponent al tancament occidental, amb la diferència que el seu costat extern recolzava directament en la muralla tardorepublicana, a manera d'encofrat perdut.

37. Aquesta paret de tancament s'adapta a l'orientació que segueix el passadís transversal ubicat en l'eix de la capçalera del circ, i que forma la *porta triumphalis* del circ, a l'entrada des de la muralla. Aquest traçat no és perpendicular a les parets laterals i defineix un angle de 66°.

38. Al muntant est encara es conserva part de l'eix de la frontissa que ha quedat encastada en l'encaix obrat a la peça de pedra.

39. L'amplada de la volta radial identificada seria d'uns 5 m d'amplada amb una porta a l'eix d'1,5 m, una mesura que podria estar alterada, ja que no es defineixen clarament els muntants romans. Per la seva banda, el paredat localitzat d'una fase posterior podria ser la resposta a la variació respecte als 1,2 m d'amplada que es conserven a les portes d'accés de les voltes radials inclinades al sud de la *porta triumphalis*.

Figura 7.
Superior: Detall del mur d'opus vittatum que delimitava la porta triumphalis pel costat septentrional, caigut pels efectes de la voladura del 1813 sobre la cara interna, que recolza en el fonament conservat in situ. Inferior: vista frontal de la volta radial localitzada al nord de la porta triumphalis, en què es pot observar la construcció en opus vittatum i la porta d'accés a l'interior (paredada en una fase posterior). Damunt de les restes hi descansa un gran bloc d'opus caementicium originari de la paret lateral de la volta, que es troba en posició secundària com a resultat de la voladura del 1813 (arxiu Codex)

A banda dels treballs romans en alçat per definir formalment el circ, s'han pogut constatar treballs de regularització de la roca natural per tal d'assolir una plataforma constructiva, formada per un farciment de terra compactada sobre el qual es creà un sòl de treball.⁴⁰ És en el paquet regularitzador on s'obriren les trinxeres constructives per a les fonamentacions i per a les primers filades d'*opus vittatum* descrites, i serà per sobre del sòl de treball esmentat, el qual es lliurava als trams inferiors de les estructures ja construïdes, que es disposà un for-

migó de neteja, que devia estar cobert per la pavimentació definitiva de l'edifici, de la qual malauradament no s'ha documentat cap prova.

És en aquests estrats constructius on s'han recuperat escasses restes ceramològiques, consistents en un petit conjunt de vaixel·la que inclou, entre altres, ceràmica de cuina itàlica i cuina ibèrica, complementat amb importacions itàliques de vernís vermell, fragments de vasos de parets fines, fragments informes d'àmfores i un petit fragment de llavi d'una copa Drag. 37 de TS hispànica. El conjunt es

40. Es tracta d'un paquet de poc gruix format per restes de fragments de substrat natural argilós barrejades amb sorres groguenques provinents del treball de repicatge de pedra de tipus lumaquel·la calcària tipus Mèdol, i amb la presència de petits fragments de material constructiu, com ara esquitxos de morter.

pot datar de manera genèrica en el segle I dC i, per tant, s'emmarca en la data constructiva del circ sota el govern de l'emperador Domicià a finals del segle I dC.

2.2. *L'ocupació tardoantiga: reutilització dels espais coberts del circ*

A diferència de les proves documentades al carrer del Trinet Vell, només s'han pogut establir alguna possible prova d'espoli i una sèrie d'aportacions de terres per tal de regularitzar l'espai en aquells punts, documentades allí on s'ha profunditzat amb l'excavació per a la construcció d'un pou de drenatge i amb les rases per a les canals relacionades amb la conducció d'aigües pluvials. Cal posar-ho en relació amb el moment d'ocupació de les estructures i de l'arena del circ per tal de condicionar-lo i adaptar-lo a nous usos derivats d'espais domèstics de la ciutat, que van reutilitzar les voltes i, alhora, els materials de l'antic edifici lúdic.

En l'aportació constructiva es recuperaren una sèrie de materials que indiquen una datació de segle V dC, gràcies a l'aparició d'un plat de la forma Hayes 76 de TS Africana D, d'una àmfora d'origen africà del tipus Keay 35A i d'una altra de procedència sud-hispànica del tipus Keay 13C-D. Aquestes es complementen amb dos morters de producció africana dels tipus M/Ca/1.2 i M/Ca/2, també datats al llarg de tota la centúria. Només l'aparició d'una moneda d'imitació de l'emissió del genet caigut decanta la cronologia a la primera meitat del segle V, ja que són peces que, encara que s'emeten a partir de la meitat del segle IV dC, sovintegen i semblen caracteritzar contextos de la primera meitat del segle V, com ara als estudiats a la font dels Lleons de la mateixa ciutat de Tàrraco (Teixell, 2008: 87).

2.3. *Els segles XVII i XVIII: la reconversió de l'antiga construcció lúdica en espai fortificat*

Som conscients del salt en el temps que es produeix des del segle V fins al XVII, però durant la reocupació medieval del circ es defineixen

nivells de circulació i regularització que reafirmen les dades conegudes d'ocupació de l'espai, però que no han atorgat dades suficients com per ampliar-ne el coneixement.

No serà fins a l'època moderna que es pot identificar àmpliament una segona reforma de les restes circenses amb l'objectiu de reaprofitar l'espai. En un primer moment es va documentar el desmuntatge de la porta d'accés a la volta romana al nord de la porta triomfal i, alhora, del mur d'*opus vittatum* on aquesta s'obria i anul·lava el tancament del passadís en volta. D'aquesta manera es creà un nivell de circulació continu, que integrava en la pavimentació els elements inferiors dels muntants i les peces conservades del marxapeu romà, tal com demostra el desgast d'aquestes peces i la regularització dels encaixos dels muntants originals amb morter.

Però la prova que defineix l'espai dins dels usos de fortificació és l'aparició de dos murs a uns tres metres al nord del tancament romà desmuntat. Es tracta de dues línies obrades perpendiculars a les parets de l'antiga volta romana, separades 1,3 m. Originàriament, ambdós accessos estaven configurats a l'extrem oest pel que fa a l'estructura més propera a la porta triomfal romana i a l'extrem est pel que fa al més allunyat cap al nord. Aquesta entrada configura una estructura en ziga-zaga (fig. 6 sup.), un recurs usat des d'antic en l'arquitectura militar i que dota l'àmbit que ens ocupa, és a dir, la primitiva volta del circ romà, de característiques i usos defensius i militars.

Aquesta configuració estructural es troba representada en un plànol de Rafael Silvy de l'any 1748, a partir del qual podem establir la construcció de l'entramat defensiu entre el segle XVII i mitjan segle XVIII, una datació corroborada per la presència d'un bol de producció blanca i blava catalana en el farciment constructiu associat als murs en qüestió. En el plànol de Rafael Silvy (Dupré *et al.*, 1988: 29, fig. 2) es detalla el sector de la capçalera del circ conjuntament amb la muralla, la torre medieval de les monges i el baluard de Carles V, però no hi apareixen traçats el mur original de tancament romà ni la seva porta, fet que ratifica el desmuntatge de les estructures romanes en

el moment constructiu de l'accés en ziga-zaga o en cronologies anteriors.

Una última reforma de l'espai sembla adscriure's a aquesta fase, encara que a causa de la manca de dades estratigràfiques i ceramològiques no podem asseverar-ho i, per tant, pot ser que la modificació es produís en moments anteriors. Es tracta del paredat de l'accés a la volta radial situada al nord del passadís de la *porta triumphalis*, obrat amb blocs de pedra reaprofitats, pedres carejades i unides amb fang, que en tanca l'accés.

2.4. La voladura del polvorí de l'exèrcit francès: la destrucció i l'alteració de les estructures circenses

L'arqueologia ha pogut aportar més dades concretes de les conseqüències que tingué la voladura del polvorí que l'exèrcit francès tenia en aquest espai. Així, l'any 1813, l'exèrcit napoleònic el feu explotar abans d'abandonar la ciutat i va provocar la destrucció gairebé total d'aquest sector de l'antic circ romà. El resultat fou l'enderrocament de la majoria de les parets, que es van convertir en runa, encara que algunes només es mogueren parcialment i es mantingueren dempeus. En altres casos, tal com ha demostrat l'excavació de l'àrea, fragments de mur de mides considerables van alçar-se i van caure a plom a prop de la seva fonamentació, però alterant la seva posició originària.

Els devastadors efectes de la destrucció francesa van fer necessària una reforma d'aquest espai, que consistí en una acció de reompliment per regularitzar l'àrea amb un estrat compost per terra, fragments de vaixel·la i, entre altres materials, trossos de totes mides de murs d'*opus caementicium*, per tal de poder construir les cases que encara es conserven parcialment a la capçalera del circ. Així com aquelles que foren enderrocades per la recuperació contemporània de l'espai monumental, una activitat que cal datar a partir d'inicis de segon terç del segle XIX, tal com indica la presència de porcellana que es pot atribuir a la fàbrica Pickman's de La Cartuja.

2.5. La recuperació de la capçalera del circ romà a finals del segle XX

L'exposició de les diferents fases que s'han identificat durant la intervenció es clou amb les accions que es portaren a terme per condicionar museísticament aquest sector del circ romà. Els treballs foren promoguts per l'Ajuntament de Tarragona, a mitjan dècada dels noranta, en un moment en què es va obrir el pas que connectava la volta de Sant Hermenegild amb la torre del Pretori i es va estendre un paviment de graves sobre una capa de terra compactada per facilitar el pas dels visitants fins a l'actuació present.

3 Reflexions finals

El resultat dels treballs que acabem de presentar és fruit, com ja hem anat explicant al llarg d'aquestes línies, de projectes que no només es van cenyir a planificar i executar una excavació arqueològica. Aquests projectes contemplaven l'arranjament de vials i, com a dada més destacada per la part que ens correspon, la recuperació, la consolidació i la integració de les restes exhumades dins els espais visitables del circ de Tàrraco. Es tracta d'intervencions integrals, cosa que no sol ser habitual en les intervencions urbanes preventives que es realitzen, i que van implicar grups de treball interdisciplinaris. Així, doncs, les dades arqueològiques que van proporcionar els treballs de camp van servir per acabar d'adaptar els projectes d'urbanització i integració de les restes, una tasca realitzada per l'Oficina de Projectes de l'Ajuntament de Tarragona en col·laboració amb els tècnics del Servei Municipal de l'Habitatge, i també es van treballar i dur a terme els criteris de consolidació i adequació de les restes descobertes amb la col·laboració dels tècnics de la Conselleria de Patrimoni Històric de l'Ajuntament mateix. Finalment, les tasques d'excavació i neteja de les estructures van servir als restauradors perquè n'avaluessin l'estat, hi actuessin en conseqüència i, juntament amb les empreses constructores que van executar les darreres feines d'obra civil, acabessin de consolidar i integrar aquests dos segments del circ en la Tarragona del segle XXI (fig. 8).

Figura 8. Detall del resultat final de les intervencions als sectors del circ del Trinquet Vell (esquerra) i de la Porta Triumphalis (dreta) (arxiu MHT)

Bibliografia

- BRULL, C.; NAVARRO, S.; TEIXELL, I.; VILÀ, J.; VILALTA, E. (2015). “El circo romano de Tarraco: Nuevos datos arquitectónicos. La intervención arqueológica de la calle Enrajolat (Tarragona)”. *XVIII CIAC: Centro y periferia en el mundo clásico*, p. 871-874.
- DÍAZ, M. (2014). *Memoria de las intervenciones arqueológicas en las obras de “Mejora de la zona de la porta triumphalis del circo romano de Tarragona”* (Tarragona), MMIA.
- DÍAZ, M.; ROIG, J. F. (2014). *Memòria d'intervenció arqueològica al c/ del Trinquet Vell, dins del “Projecte bàsic i d'execució per a l'arranjament del c/ Trinquet Vell”* (Tarragona), MMIA.
- DÍAZ M.; MACIAS J. M. (1999). *Memòria dels treballs arqueològics desenvolupats a la plaça dels Sedassos*, Memòria inèdita entregada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat, Tarragona.
- DIVERSOS AUTORS (2000). “Excavacions arqueològiques a la plaça de la Font de Tarragona”, *Tarraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana* (Tarragona 1999), Tarragona, p. 61-69.
- DUPRÉ, X.; MASSÓ, M. J.; PALANQUES, M. LL.; VERDUCHI, P. A. (1988). *El Circ romà de Tarragona. I. Les Voltes de Sant Ermenegild*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona (Excavacions Arqueològiques a Catalunya núm. 8).
- DUPRÉ, X. (2004). “Edificios de espectáculo” a Dupré, X. (dir.): *Las capitales provinciales de Hispania. Tarragona, Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. L'ERMA di Bretschneider, Roma, p. 55-72.

- GEBELLÍ, P.; PIÑOL, LL. (1997). "Intervencions arqueològiques a la part alta de Tarragona", *Tribuna d'Arqueologia* 1996-1997, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 99-116.
- MACIAS, J. M. (1999). *La ceràmica comuna tardoantiga a Tàrraco: anàlisi tipològica i històrica (segles v-vii)*, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.
- MACIAS, J. M.; FIZ, I.; PIÑOL, LL.; MIRÓ, M. T.; GUITART, J. (2007). *Planimetria arqueològica de Tàrraco*, Tarragona (Atles d'Arqueologia Urbana de Catalunya 2).
- MACIAS, J. M.; MENCHON, J.; MUÑOZ, A. (1997). "Ceràmiques medievals a Tarragona. Aproximació al seu coneixement", *Ceràmica Medieval Catalana. Actes de la taula rodona celebrada a Barcelona els dies 15 i 16 de novembre de 1994*, Quaderns Científics i Tècnics, 9, Diputació de Barcelona, Barcelona, p. 71-88.
- MENCHON, J. J.; MACIAS, J. M.; REMOLÀ, J. A.; BENET, C.; FÀBREGA, X.; BERMÚDEZ, A. (1993). La ciutat en el món romà, *Actes del XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica de Tarragona*, vol. 2, Tarragona, p. 275-277.
- PIÑOL, L. (2000). "Baixada de la Peixateria i c/ Enrajolat" a *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Servei Arqueològic URV, Tarragona, p. 85-87.
- PIÑOL, L. (2000a). "Voltes del Pretori (C/ Enrajolat i Casa dels Militars)", *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Servei Arqueològic URV, Tarragona, p. 89-107.
- PIÑOL, L. (2000b). "El circ romà de Tarragona. Qüestions arquitectòniques i de funcionament", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (DAC 3)*, Tarragona, p. 53-60.
- TEIXELL, I. (2008). *La Font dels Lleons. Aproximació a la circulació monetària de Tàrraco: segona meitat del segle III dC - primer quart del V dC*, Fundació Privada Liber, Reus (Biblioteca Tàrraco d'arqueologia, 4).
- TEIXELL, I.; VILÀ, J. (2015). «El carrer de l'Enrajolat: de *visorium* romà a carrer», *L'informatiu* 343, p. 88-89.
- VILÀ, J.; TEIXELL, I.; NAVARRO, S.; VILALTA, E. (2015). "El carrer Enrajolat de Tarragona. Del *visorium* romà a les fases medievals (segles XII-XV)". *Actes V CAMMC Barcelona 2015*, p. 325-336.